

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

KAPOSVÁRI EGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

Regionális- és Vidékpolitikai Tanszék

A doktori iskola vezetője:

DR. SARUDI CSABA

a közgazdaságtudomány kandidátusa

Témavezető:

DR. SARUDI CSABA

egyetemi tanár

A BALATON RÉGIÓ FEJLESZTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI
ÉS FELADATAI

Készítette:

JELENKA GYÖRGY

KAPOSVÁR

2008.

1. A kutatás előzményei, célkitűzés

A Balaton fejlesztése a rendszerváltást megelőzően jobbra állami forrásokból történt. A kilencvenes évektől az állam szerepe a fejlesztések meghatározásában és finanszírozásában visszaszorult, és megnőtt a magántőke jelentősége. Hazánk uniós csatlakozását követően új források nyíltak meg a fejlesztések támogatására, mégpedig az unió strukturális és kohéziós alapjaiból történő juttatások formájában. Ettől kezdve a fejlesztésekben való állami részvétel és szerepvállalás lényegében véve az uniós támogatások költségvetési kiegészítésére korlátozódik.

Az említett változások azt jelentik, hogy az egyes térségek, régiók fejlesztése és fejlődése a jövőben egyre inkább az uniós (és ezzel együtt bizonyos költségvetési) támogatások elnyerésétől, illetve attól függ, hogy a térségek és települések mennyire sikeresen tudják a magántőke befektetéseket elősegíteni. Az uniós tagság tehát újszerű követelményeket támaszt a fejlesztési források megszerzése és a magánbefektetések ösztönzése terén, de abból a szempontból is, hogy a fejlesztések szereplői az uniós, a költségvetési és a magánforrások legösszejobb kombinációját alakítsák ki.

A disszertáció újszerűsége és egyben célja abban fogalmazható meg, hogy a megváltozott feltételeket figyelembe véve keresi a térség dinamikus, kiegyensúlyozott területi fejlesztésének lehetőségeit és módozatait. Arra keresi a választ, hogy *van-e mód* a különböző (gazdasági, környezeti, területi) érdekek összehangolásával *olyan fejlesztéspolitikát kialakítására, amely a területi versenyképességet, a tó ökológiai egyensúlyának megőrzését, az üdülőkörzet területének környezetkímélő és fenntartható hasznosítását, mint együttes, egymással összefüggő igények egyidejű megvalósítását lehetővé teszi.*

Különös hangsúlyt ad a témának, hogy az üdülőkörzet három tervezési-statisztikai régió területén fekszik (a régiónak nincs „önálló” operatív programja), így a fejlesztések eredményességét döntően az ágazati, valamint az

érintett régiók operatív programjai közti koordináció hatékonysága, valamint a magántőke befektetések előmozdításának eredményessége határozza meg. Ennek megfelelően dolgozatomban *a következő kérdésekre keresem a választ:*

1. Milyen helyet foglal el a Balaton az országos fejlesztési koncepciókban és középtávú tervekben?
2. Milyen fejlesztési irányok jelölhetők ki a régió fontosabb gazdasági ágazatai, valamint az infrastrukturális hálózatok számára?
3. Miben jelölhetők meg a fejlesztések várható társadalmi-gazdasági, és környezeti hatásai?

További célkitűzések:

4. A régióon belüli fejlettségbeli különbségek hátterének, a területileg kiegyensúlyozott fejlődés feltételeinek, lehetséges irányainak vizsgálata;
5. A Balatonrégió adottságainak, problémáinak és fejlesztési módozatainak összehasonlítása más, hasonló adottságú európai tóvidékekkel.

2. Anyag és módszer

A Balaton régió társadalmi-gazdasági helyzetének elemzését primer és szekunder adatok felhasználásával végeztem el. A primer adatok és információk elsősorban mélyinterjúkból és olyan szakmai utak tapasztalataiból származnak, amelyek célja külföldi tavak helyzetének vizsgálata volt. Mélyinterjút készítettem a Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség, és a Balatoni Integrációs Fejlesztési Ügynökség vezetőjével, valamint a Balatoni Fejlesztési Stratégia mezőgazdasági előkészítő bizottságának tagjaként szerzett tapasztalatokra támaszkodtam. A Balaton környezeti problémáinak és fejlesztési lehetőségeinek külföldi tavakkal és térségükkel való összehasonlításakor az „Élő Tavak” („Living Lakes”) nemzetközi hálózathoz tartozó Broads-tavakat, Milicz-tavakat, a Trasimeno-tavat, a Vörsjtjärv-tavat és a Bodeni-tavat vontam be a vizsgálatba, mert e tekintetben ezek a tavak állnak „legközelebb” a Balatonhoz. Az összehasonlító elemzés kiterjedt a természeti adottságokra, a főbb környezeti problémákra, a turizmus és az agrárium szerepére, valamint a régióközi együttműködésre.

A szekunder adatok forrását a KSH T-STAR, valamint az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa képezte. Az adatok feldolgozása és értékelése során a következő statisztikai módszereket használtam: viszonyszámok és azok együttes alkalmazása, középértékekkel, idősorokkal végzett egyszerűbb elemzések. A régión belüli településtípusonkénti (faluváros)ésterületi különbségek vizsgálatához településsoros adatokat használtam. A társadalmi-gazdasági jellemzők közül a demográfiai folyamatokat, valamint a gazdaságra, a turizmusra, és az infrastruktúrára vonatkozó főbb adatokat vizsgáltam.

A statisztikai adatokat az alábbi dimenziók szerint elemeztem:

- partközeli – háttér települések,
- városok – falvak,

- Somogy – Veszprém – Zala megyéhez tartozó települések.

A vizsgálat a *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet* (BKÜ, más néven Balaton régió) területére terjed ki, melynek lehatárolását a „Balaton törvény” határozza meg (*Balaton törvény, 2000*).

A régió középtávú (2007-2013 közötti időszakra vonatkozó) fejlesztési lehetőségeinek elemzését országos koncepciókra, valamint középtávú fejlesztési dokumentumokra alapozva végeztem el.

3. Eredmények

3.1. A Balaton régió társadalmi és gazdasági helyzete

A régió területén az 1980-as évektől kezdődően a népesség természetes fogyása figyelhető meg. A parti sávban a születésszám erőteljes mérséklődése, a háttér területeken a halálozási ráta gyorsabb növekedése áll a folyamat hátterében. A tóparti települések alacsonyabb születési rátája mögött a jobb jövedelmi helyzettel és a magasabb életszínvonallal együtt járó „modernebb” életszemlélet áll, míg a háttér települések magasabb halálozási mutatói az ott élők relatíve rosszabb egészségi állapotára vezethetők vissza.

A rendszerváltást követően a megelőző két évtized vándorlási tendenciája megfordult, a migráció a városokból a falvakba irányult. Az üdülőkörzetbe irányuló bevándorlás az ezredfordulóig kompenzálta a népesség természetes fogyását, sőt, a pozitív vándorlási egyenleg következtében a régió lakossága – bár egyre lassuló ütemben, de – növekedett. Az ezredforduló óta azonban a bevándorlás már nem képes pótolni a vándorlási „veszteséget”.

A régió munkaerőpiacának legjellemzőbb sajátossága, hogy a turizmus szezonálisan változó kereslete folytán a régió munkanélküliségi rátáját – az országot többszörösen meghaladó mértékű – ciklikus ingadozás jellemzi.

Az üdülőkörzet az egy lakosra jutó jövedelem tekintetében a régiók közötti rangsor középmezőnyében helyezkedik el. A statisztikailag mértnél kedvezőbb jövedelmi viszonyokra enged azonban következtetni, hogy a jövedelmekre közvetve utaló mutatók (személygépkocsik, épített lakások száma, komfortossága, személyes ingatlanvagyon értéke) tekintetében a Balaton térségét csupán a Közép-Magyarországi régió előzi meg. Az üdülőkörzet sajátosságai a jövedelmek heterogén eloszlásában is tükröződnek: a tóparton, illetve a városokban a kedvezőbb vállalkozási lehetőségek, a jobb infrastruktúra, és a koncentráltabb kereslet folytán magasabbak az átlagjövedelmek.

A régiót már a rendszerváltástól fogva magas vállalkozás-sűrűség jellemzi.

A vállalkozások fajlagos számát - más mutatókhoz hasonlóan - a földrajzi elhelyezkedés (a Balatontól való távolság), valamint a település mérete határozza meg. Amíg a tóparti települések minden ezer lakosára 98 működő vállalkozás jut (ennél nagyobb vállalkozás-sűrűség csak a fővárosban tapasztalható), addig a háttérterületeken (57,3) nem éri el a vidéki átlagot sem. Az előbbi tényező a tóparton „összpontosuló” turizmus hatásának tulajdonítható, míg az utóbbi a városokban koncentráltabban jelentkező és nagyobb volumenű „állandó” keresletre vezethető vissza.

A turizmus kiemelt szerepét tükrözi a régió gazdaságának szerkezete, az idegenforgalomhoz kötődő ágazatok jelentős súlya is: a vendéglátásban és szálláshely-szolgáltatásban tevékenykedő vállalkozások aránya - az elmúlt öt év csökkenő tendenciája ellenére – az üdülőkörzetben közel háromszorosa az országosnak.

A Balaton az ország második legnépszerűbb turisztikai célpontja. A régió „leértékelődésére”, versenyképességének gyengülésére utal azonban, hogy az országvendégforgalmából való részesedése az elmúlt évtized során folyamatosan csökkent. A régió turizmusában az elmúlt évtizedben lezajlott legjelentősebb strukturális átalakulás a hazai vendégek növekvő, a külföldiek (számában és arányában is) csökkenő részesedése. A külhoni vendégek „elmaradását” a régió külföldi vendégkörének kétharmadát adó német turisták számának erőteljes csökkenése okozta, ami mögött - a „határnyitás” következményein túlmenően - a német gazdasági növekedés lassulása állt. A belföldi turizmus fellendülése az ezredforduló táján kissé javuló hazai gazdasági környezetre, a külföldi üdülés „varázsának” csökkenésére, az erősödő balatoni propagandára és „nosztalgia” vezethető vissza, de legnagyobb hatása az üdülési csekk rendszer bevezetésének volt.

Amíg azonban a vendégkör strukturális átalakulásával párhuzamosan a turisták száma összességében növekedett, addig a vendégéjszakák száma csökkenő tendenciát mutat. Ez annak a következménye, hogy:

- a külföldiek hosszabb átlagos tartózkodási idejéből eredően a külföldi forgalom visszaesése a vendégéjszakák számát nagyobb mértékben érinti, mint a vendégekét;
- az átlagos tartózkodási idő (követve a világtendenciát) mind a hazai mind a külföldi vendégek esetében évről-évre rövidül.

A Balaton régió turizmusának legjelentősebb problémája az erős területi és időbeli koncentráció: a látogatók 93%-a a parti településeken (beleértve Hévízét is), további öt százalékuk pedig Zalakaroson száll meg. A vendégforgalom erős szezonalitása, vagyis annak időbeli koncentráltsága az elmúlt években alig mérséklődött - 1998-ban az összes vendégéjszaka 64, míg 2005-ben 60%-a jutott a három nyári hónapra.

A fenti társadalmi, gazdasági jellemzők vizsgálata alapján *a régió két „koncentrikus gyűrűre” osztható: egy belső, a tavat közvetlenül körül ölelő part menti sávra, valamint egy külső, a „háttértelepüléseket” magában foglaló övezetre. A „belső gyűrű” településeit fejlettebb infrastruktúra, jobb foglalkoztatási, jövedelmi viszonyok, kedvezőbb demográfiai folyamatok, magasabb életszínvonal jellemzi, míg a „külső gyűrű” – a városok kivételével - valamennyi mutató tekintetében elmarad a parti sáv paramétereitől. A fejlettségbeli különbség az idegenforgalom és a hozzá kapcsolódó fejlesztések területi koncentrációjára vezethető vissza. A háttér települések lemaradásában az is közrejátszik, hogy nem alakultak ki olyan kiegészítő vagy önálló funkcióik, amelyek be tudták volna kapcsolni őket a belső gyűrű „vérkeringésébe”. Emellett a közvetlen közlekedési kapcsolatok hiánya is gondot okoz (főleg a régió somogyi részén), mert nem teszi lehetővé a parti sáv ésszerű megközelítését, és az ottani lakosság (üdülővendégek) ellátásába való erőteljesebb részvételt.*

3.2. A főbb gazdasági ágak fejlesztése

A 2007-2013 közötti időszakban a balatoni turisztikai fejlesztések finanszírozása döntően két támogatási forrásból – az *Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) regionális operatív programjaiból*, valamint az *Új Magyarország Vidékfejlesztési Programból (ÚMVP)* történhet. Kedvező, hogy *a támogatott vonzerők döntő többsége* kisebb-nagyobb mértékben *az egyoldalú szezonális mérséklését szolgálja, a turizmus térbeli szétterítésében* viszont már *csak kisebb hányaduk játszik szerepet* (elsősorban a gyógy és termál-, a lovas-, valamint az ökoturizmus, szerényebb mértékben a bor-, a kulturális, továbbá a kerékpáros turizmus).

A turizmus támogatási forrásai az első Nemzeti Fejlesztési Terv időszakához viszonyítva 2007-2013-ban számottevően bővülnek. Ennek ellenére elmondható, hogy a régió turisztikai kínálatának szerkezetét számottevően befolyásoló fejlesztések csak jelentős magántőke bevonásával valósíthatók meg, így *a Balaton térségében is egyre nagyobb* (sőt, már rövidtávon is meghatározó) *szerepe lesz a „nem állami” tőkének*. A befektetések piacán azonban igen erős versenyhelyezettel kell számolni, ezért *alapvetően fontos, hogy a régió kedvező feltételeket tudjon nyújtani a potenciális befektetők számára*.

Az üdülőkörzet fejlesztéséhez, újabb vállalkozások letelepedésének ösztönzése, és a térség versenyképes vállalkozói struktúrájának kialakítása szükséges. Ennek főbb feltételei:

- a turizmusban érintett vállalkozások érdekeltiségének fokozása a fejlesztésekben;
- a régióban termelődött tőke nagyobb arányú „visszaforgatásának” ösztönzése;
- a munkaerő-piac igényeihez igazodó munkaerő kínálat kialakítása.

A Balaton környezeti állapotának sérülékenysége és a turizmus érdekeinek védelme miatt *az iparban* csak környezetbarát tevékenységek meghonosítása,

bővítése jöhet szóba. Ezért - a turisztikai szolgáltatások mellett - az alacsony nyersanyag-igényű, *magas hozzáadott-értéket képviselő iparágak* (elektronika, környezetipar) *fejlesztése indokolt*. A térség adottságai folytán *az élelmiszeripar egyes ágazatai* (borászat, üdítőital-gyártás, gyümölcs-, erdei termék feldolgozás), valamint a *„helyi/regionális” termékek előállítása lehet a fejlesztések másik iránya*.

Az agrárium hagyományos szerepe (mezőgazdasági termékek előállítása, agrárpotenciál hasznosítása) a régióban is *új funkciókkal bővült*. Ilyenek:

- a térségre jellemző tájképi elemek (erdők, legelők, szőlőültetvények stb.) fenntartása;
- az élőhelyek védelme, a biológiai sokféleség megőrzése;
- a felszíni és felszín alatti vizek védelme, az erózió, defláció csökkentése;
- a turisztikai és rekreációs szempontok érvényesítése (jóléti erdők, falusi-, és borturizmus).

A fentieknek megfelelően a Balaton régióban *a térség ökológiai adottságaihoz illeszkedő termelési struktúrájú*, a termék-előállítás mellett *tájfenntartási, természetvédelmi, továbbá turisztikai funkciót is betöltő agrárgazdaság kialakítása lehet a cél*.

Az agrárgazdaság termelő, valamint más funkcióihoz (környezet-, táj- és természetvédelem, turizmus) *kötődő fejlesztések támogatása az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program* forrásaiból történik. Ez a program *nem tartalmaz kiemelt projekteket*, így a kedvezményezetteknek valamennyi forrásra pályázniuk kell. Következésképpen *a régiónak a szóban forgó támogatásokból való részesedése a térség „forrás-adszorpciós” képességétől függ*.

A Balaton üdülő-, és lakóhelyi vonzerejének, egyediségének megőrzésében alapvető szerepet játszik *a környezeti állapot stabilizálása*, a természeti és épített értékek védelme, *helyreállítása*. Az elmúlt évtizedek fejlesztései során sok esetben *figyelmet kívül hagyták a táji és településképi szempontokat*, a parcellázások, üdülőépítések, majd a rendszerváltást követő privatizáció

nyomán *a tópart erősen „szabdalttá vált”.*

Az M7-es autópálya átadásával számottevően javult a Balaton (különösen a somogyi oldal) elérhetősége, egyidejűleg csökkent a déli parti települések forgalomterhelése. *A régió belüli közúti közlekedési hálózat legnagyobb problémája a Balatontól távolabbi településeket a tóparttal, valamint a térségközpontokkal összekötő utak hiánya, ezért mind turisztikai, mind foglalkoztatási megfontolásokból szükséges a Balatontól „elzárt” háttértelepülések tóparti közúti kapcsolatainak javítása.*

A Balaton törvény által megszabott térségi lehatárolás nem igazodik sem a természetes, sem a mesterséges közigazgatási vagy turisztikai egységekhez. Ez a körülmény gátolja a területfejlesztési tervezést és programozást, illetve csökkenti a fejlesztések eredményességét. Ennek nyomán a térség fejlődésében kiemelkedő jelentősége van a területfejlesztési intézmények (önkormányzatok, megyei és regionális fejlesztési tanácsok, minisztériumok, hatóságok) közötti koordináció hatékonyságának. A Balaton régió ügyeivel - az elmúlt évtizedekhez hasonlóan - ma is számtalan szervezet és intézmény foglalkozik. Ezek között - a terület-, és gazdaságfejlesztést tekintve - a legerősebb „legitimitása” a Balaton Fejlesztési Tanácsnak van. Ebből kifolyólag, illetve a felkészültségénél és tapasztalatainál fogva a jövőben ez a szervezet lehet a koordináció kiüntetett szereplője.

3.3. A Balaton és más európai tavak

Természeti adottságaikat tekintve a vizsgálatba vont tavak közös jellemzői:

- alacsony átlagmélység (a Bodeni-tó kivételével);
- számottevő (természetes) vízszintingadozás;
- jelentős eutrofizációs veszély (tápanyag feldúsulás, algásodás);
- magas a természetes, vagy természeteshez közeli területhasználat (rét, legelő, mocsár, erdő) aránya;

- az ökológiai, természeti régió nem esik egybe a közigazgatási, adminisztratív határokkal;
- a különleges természeti, táji értékek következtében jelentős turizmussal (turisztikai potenciállal) jellemezhetők.

A vizsgált tóvidékeken a környezet állapotát – ezen keresztül e térségek társadalmi-gazdasági helyzetét - veszélyeztető tényezők között igen sok hasonlóság - sőt azonosság - fedezhető fel.

Valamennyi vizsgált tóvidék tapasztalatai alátámasztják *a szennyvízkezelő-infrastruktúra fejlettségének* a vízminőség megőrzésében (javításában) játszott *kiemelkedő szerepét*. A kommunális eredetű szennyezés mellett a tavak vízminőségének romlásáért felelős másik fő tényező *a mezőgazdasági termelés*. Környezeti szempontból is kedvező folyamatként értékelhető, hogy az elmúlt két évtizedben *a mezőgazdasági termelés által előidézett környezeti terhelés* egész Európában csökkenő tendenciát mutat. Az azonos „végeredmény” mögött azonban *régióként* – az egyes térségek „fejlettségétől” függően - *eltérő okokat* találunk. *Nyugat-Európában a környezetkímélő termelési módok alkalmazására való áttérés* irányítottabb (tervszerűbb) módon zajlik, a *Kelet-Európai államokban ez inkább spontán folyamatok* - a politikai-gazdasági változásokat kísérő recesszió – *következményének tudható be*.

A tavak üledékében felhalmozódott szennyeződés okozta környezeti kockázat a nyugat-európai példák alapján - a jelenlegi technológiai szinten - a szennyezett iszap eltávolításával csökkenthető, illetve szüntethető meg.

A tóvidékek legfőbb jellemzője a területhasználat nagyfokú változatossága - az extenzív hasznosítású területek (rétek, legelők, mocsarak, nádasok, és erdők) a tavakat övező tágabb térségeknél magasabb aránya. Az érintett tóvidékek arculatát azonban *a mezőgazdasági területhasználat átalakulása* fenyegeti. Egyik oldalról a hagyományos művelési ágakat felváltó *intenzívebb mezőgazdasági hasznosítás* (mocsarak lecsapolása, rétek, legelők „feltörése”) révén csökken az „értékes” területek aránya. Másik oldalról épp ellenkezőleg,

a mezőgazdasági művelés felhagyása (a rétek gondozásának elhanyagolása, a legeltető állattartás megszűnése) következtében „tűnnek el” a nyílt füves élőhelyek, s válnak – mind gazdasági, mind ökológiai értelemben- értéktelen területekké. A két folyamat általában egyidejűleg zajlik, a térségenkénti különbségek azok intenzitásában, arányában mutatkoznak meg. *A balatoni táj arculatának* megőrzését ugyanezek a jelenségek veszélyeztetik - közülük is elsősorban (a rendezetlen tulajdoni viszonyok, és a termelés jövedelmezőségének csökkenése következtében) elszaporodó *parlag területek* hordozzák a *legfőbb kockázatot*.

A vizsgált tóvidékek között a *Balaton régió* helyzete jónak mondható, hiszen a Balaton törvény hatályba lépésével *megteremtődtek az egységes területhasználati szabályozás jogszabályi feltételei*, a törvény „végrehajtása” azonban további intézkedéseket igényel (például a partvonal rehabilitáció tervének elfogadása, a közcélú hasznosításra kijelölt területek kisajátítása).

Az érintett tavakon a feltöltődés elleni *védekezés*, illetve megelőzés alapvetően két módon zajlik. Az egyik *az erózió csökkentése* (a megfelelő agrotechnika és művelési mód alkalmazásának ösztönzésével), a másik *a természetes vízfolyások hordalékának „megfogása”*, és ehhez kapcsolódóan a csapadékvíz elvezető rendszerek fejlesztése.

A tavak vízszintjét térségenként és időszakonként ugyan eltérő periodicitású, mindazonáltal *jelentős mértékű ingadozás jellemzi*, amely káros hatást gyakorol az emberi tevékenységekre. Mivel a vízszint szabályozása technológiai és környezeti okok miatt csak korlátozottan lehetséges, ezért valamennyi térségben *a hangsúly az alkalmazkodásra helyeződött*.

A vizsgált tóvidékek gazdasága (vállalkozások, szolgáltatások, foglalkoztatás) *nagymértékben függ a turizmustól*. Az érintett tavak többsége azonban elérte „természetes” kapacitásának felső határát, *a turisztikai forgalom a környezet jelentős mértékű károsodása - a vonzerő csökkenése - nélkül tovább nem bővíthető*. Ezért valamennyi térségben *a szolgáltatások minőségének javítását*,

a fenntarthatóság elvének érvényesítését helyezik előtérbe.

A tóvidékek olyan „természetes régiókat” képeznek, melyek a legtöbb esetben nem esnek egybe a közigazgatási, adminisztratív egységek határaival. A természet-, és környezetvédelem, a turizmus viszont egységes irányítást és szabályozást kíván. Az érintett tavak térségében az adminisztratív határokon átnyúló együttműködésre általában régióközi szervezeteket hoztak létre. A régióközi együttműködésben a kormányzati intézmények mellett kiemelkedő szerepet vállalnak a civil szervezetek - a civil szféra a helyi társadalomban való mély „beágyazottsága” és aktivitása révén jelentős integráló erőt és potenciált képvisel.

4. Következtetések, javaslatok

A múlt század ötvenes-hatvanas éveinek fejlesztési koncepciói a balatoni vízgazdálkodási problémákat csak érintőlegesen tárgyalták, a bővülő idegenforgalomnak, valamint a mezőgazdasági és ipari tevékenységnek a környezet állapotára, a tó vízminőségére gyakorolt káros hatásait háttérbe szorította az infrastrukturális lemaradások pótlásának igénye. A vízminőség védelme a 70-es évek közepén került be a fejlesztési dokumentumok stratégiai céljai közé, de a tervezett intézkedések gyakorlati végrehajtása csak egy évtizeddel később, a tó ökológia egyensúlyának felbomlását követően kezdődött meg. *A „védekezést” szolgáló intézkedések az ezredfordulóra a vízminőség jelentős javulását eredményezték, a késedelmes reagálás azonban jelentősen megnövelte a „helyreállítási” költségeket, elvonva a forrásokat az infrastruktúra, a turizmus további fejlesztésétől.* Mindez a régió versenyképességének gyengüléséhez vezetett, *melynek következtében a Balatonnak az ország más régióihoz viszonyított „relatív” előnye napjainkig folyamatosan csökken:*

- a térség az egy lakosra jutó GDP tekintetében a régiók közötti rangsor második helyéről egy évtized leforgása alatt a középmezőnybe került;
- az üdülőkörzet több mint egy évszázadon át bevándorlási célpont volt, mára a folyamat megfordulni látszik (ezen belül főként a fiatal, szakképzett népesség elvándorlása erősödik);
- a munkanélküliség abszolút értékének emelkedése mellett annak szezonális ingadozása is növekszik;
- a régió legjelentősebb szektorát adó szálláshely-szolgáltató, vendéglátó ágazatban a vállalkozások száma hat év alatt 60%-kal csökkent;
- a Balatonnak az ország turizmusából való részesedése (vendégek száma, idegenforgalmi bevételek) csökkenő tendenciát mutat.

A fenti jelenségek háttérében *a régió turizmusának* napjainkban is tartó

strukturális átalakulása is szerepet játszik, melyet kedvező és kedvezőtlen folyamatok egyaránt jellemeznek:

- a vendégek száma egy évtized óta szerény mértékben emelkedik, ugyanakkor – az átlagos tartózkodási idő rövidülésével - a vendégéjszakák száma csökkenő tendenciát mutat;
- a belföldi vendégek száma és aránya folyamatosan emelkedik;
- a szálláshely-kínálat struktúrája a magasabb kategóriák felé „tolódik”, de mennyiségi értelemben még mindig kapacitás többlet, a minőséget tekintve továbbra is „férőhely-hiány” tapasztalható.

Összességében elmondható, *hogy a régió turisztikai kínálata* - a napjainkban is zajló szerkezeti átalakulás ellenére - *nem igazodik kellő mértékben az egyes piaci szegmensek igényeihez*, így a kínálati struktúra átalakításának meggyorsítására van szükség. *A vonzerők fejlesztése során a régió speciális adottságainak minél jobb kihasználása mellett alapvető fontosságú a kínálati elemek „pozícionálása”, az egyes „vásárlói rétegek”, csoportok sajátos igényeinek való megfeleltetése. Ezen túlmenően a szolgáltatók közötti együttműködés erősítése* révén fokozni kell a „turisztikai termékek” komplexitását. Javítani kell a *közösségi marketing*, a promóció hatékonyságát, meg kell teremteni a regionális szintű marketing tevékenység intézményi és pénzügyi kereteit - az országos mellett egy regionális szintről kiinduló hatókörű, a helyi turisztikai szervezetekre (egyesületekre) épülő turisztikai marketing szervezet létrehozásával és az ehhez szükséges regionális pénzügyi alap kialakításával.

A régió versenyképességének gyengülésében a külső tényezők mellett számottevő szerepet játszik az is, hogy a térség ökológiai értelemben ugyan egy „egységet” alkot, de a társadalmi-gazdasági jellemzők alapján két, egymástól jól elhatárolható területre osztható (melyek „koncentrikus gyűrűként” ölelik körbe a tavat). A kizárólag a tóparti településekből álló „belső gyűrűt” a turizmus gazdaságélénkítő hatásának köszönhetően fejlettebb infrastruktúra,

jobb foglalkoztatási, jövedelmi viszonyok, magasabb életszínvonal jellemzi, míg a „külső gyűrű” (az úgynevezett háttérterület) valamennyi mutató tekintetében elmarad az előbbitől. Az elmúlt évtizedek koncepciói a háttérterületek fejlesztését is célozták, *a megvalósult beruházások azonban mindvégig a tópartra koncentráltak*. Ennek következtében *a két övezet közötti fejlettségbeli „szakadék” folyamatosan szélesedett, s ez napjainkra a régió versenyképességének egyik legjelentősebb korlátjává vált*. A fejlettségbeli különbségek mérséklése, a kiegyensúlyozottabb területi fejlődés egyrészt *a háttérterületek balatoni idegenforgalmat „ellátó” funkcióinak erősítésével* - a tópart és a kérdéses területek magasabb fokú „integrációjával” (foglalkoztatás, turisztikai szolgáltatások, élelmiszer-ellátás) -, másrészt *a térség saját „gazdasági bázisának” megteremtésére alkalmas szektorok fejlesztésével* érhető el, elsősorban az alábbi területeken:

- *A térség adottságaihoz, továbbá a turisztikai kereslet változásaihoz igazodó szolgáltatások fejlesztése, illetve az idegenforgalom térbeli és időbeni „széttérítésével” a tópart terhelésének csökkentése. Az újabb turisztikai keresleti trendek (az aktív szabadidő eltöltési módok előtérbe kerülése nyomán) jó alapot biztosítanak az idegenforgalom területi és szezonális koncentrációjának oldására, ezért a háttérterületek adottságainak hasznosítása szempontjából is indokolt a gyógy-, öko-, bor-, valamint az „aktív” turizmus fejlesztése.*
- *A vállalkozások fejlesztésének, a beruházások ösztönzésének egyik legfontosabb feltétele a piacképes ismeretekkel rendelkező, képzett munkaerő, ezért kiemelt hangsúlyt kell fektetni a *humán erőforrás fejlesztésére*. A tóparti turizmus munkaerő piacán való aktívabb „szerepvállalás”, a foglalkoztatás bővítése érdekében egyik oldalról javítani kell a felnőttképzés hatékonyságát és „elérhetőségét”, másik oldalról törekedni kell arra, hogy a középfokú intézményrendszer profilja minél jobban illeszkedjen a régió munkaerő-igényéhez.*

- *Szükség van a térség „hagyományos” gazdasági ágazatainak (erdőgazdaság, fafeldolgozás, szőlészet, borászat, élelmiszerfeldolgozás) számító vállalkozások versenyképességének javítására. Ennek során - bár kiemelten figyelembe kell venni a turizmus igényeit és a környezetvédelmi szempontokat - szakítani kell a turizmus kizárólagosságára épülő fejlesztési stratégiával. A turizmushoz nem tartozó ágazatokban is szükség van a hagyományokra épülő Balaton márka széleskörű elismertetésére, és minél nagyobb mértékű elterjesztésére. Fontos feladatot képez a termelők közötti integráció elmélyítése. A piacra jutás elősegítése érdekében ösztönözni kell a termelők tulajdonában lévő helyi értékesítési hálózatok kialakítását, valamint a szükséges logisztikai, informatikai, szakértői háttér kiépítését. Mindezek elősegíthetik a helyi termelőknek és a helyben előállított (a „helyi/regionális”) termékeknek a tópart élelmiszer-ellátásában való nagyobb szerepvállalását.*
- A háttér területek ökológiai „pufferzóna” státuszukból eredően meghatározó szerepet játszanak a Balaton vízminőségének védelmében. Ennek következtében célszerű *a mezőgazdaság termelési szerkezetének* olyan átalakítása, amely a tótól távolabbi településeken az árutermelés elsődlegessége helyett a táj hagyományos arculatának, biológiai sokszínűségnek megőrzését, a felszíni vizek védelmét, a turisztikai szempontokat helyezi előtérbe. Tekintetbe kell azonban venni, hogy a mezőgazdasági termelőket csak úgy lehet érdekeltté tenni a tó és környezetének ökológiai állapotát megóvó gazdálkodásban, ha az így felmerülő többletköltségeiket, illetve kieső jövedelmüket valamilyen forrásból megtérítik. Itt az esetek nagyobb részében úgynevezett közjavak előállításáról van szó, a többletek és kiesések pótlására a közösségi (és hazai) agrár- és vidékpolitika biztosíthat forrásokat.

Az elmúlt évtizedekben a balatoni fejlesztések döntő mértékben a központi (állami) forrásokra támaszkodtak, és a fejlesztési igények minden esetben

többszörösen meghaladták a pénzügyi kereteket. A 2007-2013 évekre vonatkozó balatoni *fejlesztési tervekben szereplő intézkedések forrásigénye a korábbiakhoz hasonlóan többszöröse annak, amire az aktuális támogatási keretkből* (az ágazati és operatív programokból) *számítani lehet*. A hiányzó pénznek a gazdasági szférából kell érkeznie. Ezért az önkormányzatoknak, de a turizmus és gazdaság más szereplőinek egyaránt komoly erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy felkeltsék a hazai és külföldi magánbefektetők érdeklődését a balatoni fejlesztések iránt, és segíteni kell őket az ebben való érdekeltségük megteremtésében.

A „*befektetések piacán*” azonban az egyes régiók között igen erős „*konkurenciaharc*” zajlik, melyben *a Balaton több versenyhátránnyal is küzd*. A háttér területeken *az alpinfrastruktúra fejletlensége*, a tóparti sávban a „*szabad területek*” *szűkössége*, általában pedig *a megfelelően képzett munkaerő hiánya* szab gátat a befektetéseknek. Ugyanakkor az is érzékelhető, hogy önmagában már az M7-es autópálya megépülése „*felkeltette*” a magánbefektetők beruházási kedvét, ezért a tó déli partján például a pálya megközelíthetőségének javítására kell nagy figyelmet fordítani, és pénzügyi forrásokat összpontosítani. A közlekedési hálózat fejlesztése nagymértékben segíthet abban, hogy a tótól távolabbi háttértelepüléseken is megnyíljanak az esélyek a munkahelyteremtésre, továbbá javuljon a vállalkozások versenyképessége.

Feltételezhető, hogy már néhány folyamatban lévő vagy tervbe vett idegenforgalmi nagyberuházás is számottevő hatást gyakorol majd a régió turisztikai kínálatára, hiszen a közvetlen eredményeken (vendégforgalom emelkedésén, turisztikai bevételek növekedésén) túlmenően érvényesülni fog e fejlesztések „*multiplikatív hatása*” - a bővülő forgalom, a hosszabb szezon *javítja a megtérülési feltételeket, ami további befektetéseket vonz majd a térségbe*. A Balaton térségének speciális (bár minden bizonnyal nem egyedi) sajátossága, hogy *jelentős a „passzív”* - a régió gazdasági „*vérkeringésén*”

kívül maradó, illetve onnan kivont - *tőke aránya*. A kedvezőbb befektetői környezet ösztönzőleg befolyásolhatja e források nagyobb arányú helyi (térségi) felhasználását is.

A disszertáció fontos következtetése, hogy a Balaton fejlesztésének történetét végigkísérte a koordináció, az egységes irányítás, szabályozás hiánya. A térség fejlesztéséért felelős intézmények gyakorlatilag folyamatos átalakuláson mentek keresztül, az egyes szervezetek feladata, hatásköre gyakran változott, a köztük lévő hierarchikus kapcsolatok gyakorta tisztázatlanok voltak. Mindez jelentősen megnehezítette a hosszú távú tervezést és programozást, a fejlesztések megvalósítása során pedig párhuzamosságokhoz, a hatékonyság gyengüléséhez vezetett.

A rendszerváltást követően az új kormányzati és területfejlesztési intézményi struktúrában létrejött egy regionális hatókörrel rendelkező koordinációs szerv - a Balaton Fejlesztési Tanács (BFT). Ez a szervezet azonban a koordinációs és döntéshozatali mechanizmusok, továbbá működési forrásainak „esetlegessége” miatt nem képes az ágazatok, valamint a megyék és régiók közötti együttműködés szervezési feladatainak ellátására. Ennek ellenére - a területfejlesztési törvény által biztosított „felhatalmazása”, és a régiós szereplők általi magas „elfogadottsága” révén - a BFT a legalkalmasabb szervezet arra, hogy a Balatoni üdülőkörzettel kapcsolatos fejlesztési és egyéb feladatokat integrálja, illetve azok végrehajtásában kitüntetett szerepet töltsön be. Ehhez azonban *szükség lenne a koordinációs mechanizmusok pontos meghatározására, az érintett „partnerek” (kormányzat, régiók, megyék) szerepének, hatáskörének egyértelmű megfogalmazására, továbbá a stabil működés finanszírozási feltételeinek megteremtésére.*

A regionális, valamint az ágazati operatív programok közül a Középdunántúli, valamint a Környezet és Energia OP tartalmaz a Balatonhoz közvetlenül kapcsolódó úgynevezett „kiemelt projekteket”, így az uniós források „lehívására” döntően pályázati úton kerülhet sor. Ezért az elkövetkező

hét évben *a régiónak a támogatási forrásokból való részesedése a pályázói aktivitástól, felkészültségtől, azaz a térség „forrás-adszorpciós” képességétől függ.* Ezért szükség van a pályázói aktivitás fokozására, melynek főbb „eszközei” az információs, szaktanácsadói hálózat fejlesztése, képzések, és a partneri kapcsolatok erősítése lehetnek.

Az ágazati és regionális operatív programokban nem szereplő „Balaton-specifikus” fejlesztéseket (a régió egységes marketingje, közforgalmú hajózás fejlesztése, a mederből kitermelt iszap ártalmatlanítása, hasznosítása) célszerű lenne hazai forrásból – akár kiemelt projektek szintjén – megoldani.

A dolgozatban vizsgált európai tóvidékeket ugyan többé-kevésbé eltérő természeti-gazdasági környezet jellemzi, ökológiai és *környezeti állapotukat ugyanazon tényezők befolyásolják*, mint a Balatonét, és az egyes faktorok „fajlagos súlya” is sok hasonlóságot mutat. Mindezen felül valamennyi tóvidék esetében döntő szemponttá vált *a gazdasági és az ökológiai érdekek összehangolásának igénye*, hiszen a környezeti állapot romlása számos negatív társadalmi-gazdasági következménnyel jár (a turisztikai vonzerő csökkenése, „tőkevonzó-képesség” gyengülése, a lakókörnyezet minőségének romlása).

A tóvidékek ökológiai állapotát leginkább fenyegető tényező *a felszíni, felszín alatti vizek minőségének romlása*, amelyben (különböző arányban, de minden térséget érintően) két faktor, *a kommunális*, és *a mezőgazdasági eredetű szennyezés* játszik kiemelkedő szerepet. A vizsgálataim egyértelműen alátámasztják, hogy a vízminőségre a kommunális szennyvízkezelő infrastruktúra fejlettsége gyakorol döntő hatást. Ezek ismeretében feltétlenül indokolt a Balaton térségére - nem csak az üdülőkörzet területére, hanem a tó teljes vízgyűjtőjére - kiterjedően *a szennyvízcsatorna-hálózat, valamint a tisztító kapacitás kiépítése (bővítése)*, mely nagyban hozzájárulna a jelenleg kiváló, de „labilis” vízminőség hosszú távú fenntarthatóságához.

A mezőgazdasági termelés okozta környezeti terhelés mérséklése, ezzel párhuzamosan a tóvidékekre jellemző *változatos területhasználat fenntartása*

valamennyi érintett tóvidék stratégiai céljai között szerepel, melyet az ökológiai szempontok fokozottabb érvényesítésével kívánnak elérni. A múlt század 80-as éveiben az intenzív technológiájú állattartó telepek bezárása nyomán számottevően mérséklődött a Balaton mezőgazdasági eredetű szennyezése, majd a rendszerváltást követően az ágazatban kibontakozó recesszió következtében csökkent a kemikáliák használata. Az így kialakult (főként a nyugat-európai régiókhoz viszonyítva) kedvező környezeti állapot megőrzése érdekében a Balaton régióban is kiemelten fontos a mezőgazdaság termelési szerkezetének, az alkalmazott technológiáknak az ökológiai adottságokhoz való minél teljesebb illesztése, a területhasználat változatosságának fenntartása. A termelők érdekeltségének megteremtéséhez, azaz a többletköltségek, valamint az „elmaradó” jövedelmek kompenzálásához viszont biztosítani kell a szükséges forrásokat.

A Balaton vízminőségének védelme érdekében a szennyezett üledék mederből való eltávolítása egyre sürgetőbb feladat, egyúttal meg kell kezdeni a lehetséges ártalmatlanítási, hasznosítási alternatívák vizsgálatát.

Az érintett külföldi tavakat jelentős mértékű természetes *vízszintingadozás* jellemzi, melyet kisebb mértékben az „emberi beavatkozás” ugyan képes befolyásolni, de a teljes szabályozás sehol sem megoldott. Ennek megfelelően valamennyi tóvidéken az *alkalmazkodás* (védekezés) játszik fő szerepet a szabályozás magas költségei, technikai korlátai, s nem utolsósorban környezeti kockázatai (például mesterséges vízpótlás) következtében. A Balaton esetében a jelenlegi szabályozási lehetőségek mellett szintén az alkalmazkodás lehet a megoldás. A parti létesítmények kialakításánál, az építési területek kijelölésénél figyelembe kell venni a vízszint ingadozás hatásait, egyidejűleg szükség van a lakott területek, termőföldek védelmére. Az előrejelzések a száraz periódusok gyakoriságának és időtartamának növekedését prognosztizálják, így elsősorban a vízkészlet csökkenése fenyeget, ezért fel kell gyorsítani a Balaton ökológiai egyensúlyát nem veszélyeztető alternatív megoldások kutatását.

Az érintett tóvidékek gazdasága erősen függ a turizmustól, ami *a környezet jelentős mértékű károsodása nélkül korlátlanul nem bővíthető*, ezért minden érintett régióban a szolgáltatások minőségének javítását, a *fenntarthatósági szempontok érvényesítését* helyezték előtérbe. Ennek infrastrukturális elemei a legfejlettebb (így e téren legveszélyeztetettebb) nyugat-európai régiókban is csak most kezdenek kiépülni, így amennyiben a balatoni turizmus kínálati struktúráját e szempontoknak megfelelően sikerül kialakítani, úgy a régió javíthatja nemzetközi versenyképességét (különösen a „természetközeli” körülmények, adottságok folytán).

A nemzetközi összehasonlítás azt mutatja, hogy azokban a régiókban *hatékony és eredményes az adminisztratív határokon átnyúló együttműködés*, ahol annak mindhárom *alapvető feltétele* (a megfelelő *jogszabályi, intézményi, és pénzügyi háttér*) egyidejűleg adott. Erre való tekintettel a Balaton régióban is *indokolt e három feltétel összhangjának megteremtése*, egy regionális hatókörű szervezetben való összpontosítása.

A tóvidékekre, mint „természetes régiókra” az átlagosnál erősebb regionális identitástudat, ennek nyomán a civil szervezetek nagyobb befolyása jellemző, melyek mély társadalmi „beágyazottságára” célszerű építeni a térségeket érintő problémák kezelésében, a fejlesztési célok megvalósításában.

5. Új tudományos eredmények

1. A Balaton üdülőkörzetében az elmúlt évtizedek fejlesztései a tóparti településekre összpontosultak, ennek nyomán a térségben két eltérő fejlettségű területi egység alakult ki. A partot körül ölelő „belső gyűrű”, vagyis a parti sáv települései, valamint az ezek mögött elhelyezkedő háttértelepülések alkotta „külső gyűrű” közötti fejlettségi eltérés napjainkra a régió egészének kiegyensúlyozott fejlődését akadályozó tényezővé vált. A régió versenyképességének javítása a két övezet közötti „integráció” és együttműködés elmélyítését kívánja meg, melynek - a turizmus ökológiai szemléletű minőségi fejlesztése, és kínálatának diverzifikálása mellett - fontos feltétele a háttér területek balatoni idegenforgalmat ellátó funkcióinak erősítése:

- a térség adottságaihoz, valamint az új turisztikai „trendekhez” alkalmazkodó szolgáltatások, vonzerők fejlesztése;
- a háttér településeken élők munkaerő-piaci esélyeinek javítása - a balatoni turizmusban való erőteljesebb szerepvállalásuk ösztönzése (képzés, átképzés, közlekedési feltételek javítása);
- a helyi, regionális termékek előállítási, értékesítési feltételeinek megteremtése;
- a Balaton vízminőségének, a természeti környezet, a táj arculatának védelmét szolgáló mezőgazdasági tevékenységek ösztönzése.

2. A Balaton térség fejlesztése az elmúlt fél évszázad folyamán döntő mértékben a központi (állami) forrásokon alapult, a helyi (tanácsi, önkormányzati, vállalati, vállalkozói) források aránya elenyésző volt. A régió gazdaságának számottevő fejlődéséhez az állami (európai uniós, illetve hazai) támogatások önmagukban nem lesznek elegendők, ezért a térség versenyképességének javításához *jelentős mértékű (magán)tőkére van szükség*. A régió tőkevonzó-képessége erősítéséhez, a jelenleginél

kedvezőbb befektetői környezetet szükséges kialakítani. Ez magában foglalja:

- az alpinfrastruktúra fejlesztését (közművek, közlekedési hálózat, informatikai, vállalkozói (üzleti) szolgáltatások);
- a munkaerő képzettségi szintjének javítását;
- az erősebb térségmarketinget;
- a fejlesztések hatékonyabb koordinációját a Balaton Fejlesztési Tanács integratív szerepének és kompetenciáinak bővítése révén.

3. A Balaton és az európai tóvidékek *ökológiai állapotát ugyanazon tényezők befolyásolják (kommunális és mezőgazdasági eredetű szennyezés, a turizmus hatásai, feltöltődés, vízszintingadozás)*. A környezet és a táj „hagyományos” arculatának (e vidékek legfőbb vonzerejének) megőrzéséhez az európai tóvidékekhez hasonlóan a Balatonnál is alábbi feltételek megteremtése szükséges:

- fejlett kommunális szennyvízkezelő és tisztító infrastruktúra;
- a mezőgazdasági tevékenység környezeti terhelésének mérséklése (környezetkímélő művelési módok, agrotechnika alkalmazásának ösztönzése);
- a területhasználati módok változatosságának fenntartása;
- a mederben felhalmozódott szennyezett üledék eltávolítása, ártalmatlanítása;
- a természetes vízszintingadozáshoz való alkalmazkodás (lakóterületek, létesítmények, mezőgazdasági területek);
- az ökológiai, környezeti szempontok érvényesítése a turisztikai vonzerők fejlesztése során.

A disszertáció témaköréből megjelent publikációk

- HORVÁTH J. - JELENKA GY.: Kistérségi információk (lehetőségek, igények) a SAPARD program tükrében. Területi Statisztika 3.(40.) évf. 385-390. o.
- JELENKA GY. - SARUDI CS. - MOLNÁR I.: A Felzárkóztatási Program 2000. évi pályázatainak tapasztalatai Somogy megyében I. Gazdálkodás XLVI. évf. (2002.) 1. sz. 60-64. o.
- JELENKA GY. - SARUDI CS. - MOLNÁR I.: A Felzárkóztatási Program 2000. évi pályázatainak tapasztalatai Somogy megyében II. Gazdálkodás XLVI. évf. (2002.) 2. sz. 72-81. o.
- JELENKA GY. - SARUDI CS.: A decentralizált területfejlesztési források felhasználásának tapasztalatai Somogy megyében 1996-2001. (előadás) VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok Gyöngyös, 2002. március 26-27. (IV. kötet 292-297. o.).
- SARUDI CS. - JELENKA GY. - MARTON I.: A balatoni háttértelepülések sajátosságai és ezek figyelembe vétele a vidékfejlesztésben (előadás). III. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok Mezőtúr, 2002. október 17-18. (I. kötet 87-92. o.)
- JELENKA GY. – SARUDI CS.: A Region Torn in Two – The Development Possibilities of the Background Area of Lake Balaton. Journal of Central European Agriculture. Volume 9 (2008) Number 3. 411-418. pp. <http://www.agr.hr/jcea/issues/jcea9-3/pdf/jcea93-5.pdf>